

A SZEGEDI TÁJ DOHÁNYKULTÚRÁJA

BÁLINT SÁNDOR

A szegedi táj a XVIII. század folyamán és a múlt század első felében az ország legelső dohánytermesztő vidékei közé tartozott. A szegedi dohánykultúra nemcsak gazdasági jelentőségénél, szakmai kiválóságánál fogva volt híres, hanem a táj településtörténetére, hódoltság után való újranepestésére is jelentős hatást gyakorolt. A dohánykertészet ihleti és magyarázza ugyanis a szegedi nép délvidéki kirajzását, amely nagyjából 1780–1860 között ment végbe. A Torontál megyei dohánykertészek „kizárólag szegedi származású magyar gyarmatosok” — állapítja meg a múlt század negyvenes éveiben egy szakember. A népmozgalom lényegében, nagy vonásokban *Szentkláray Jenő*, *Vass Pál*, *Kálmány Lajos*, *Reizner János* kutatásaiból és *Banner János* rövid summarizációjából ismeretes ugyan, de eredményeik már alapos kiegészítésre, új értelmezésre szorulnak. Erről a kérdésről azonban itt nem kívánunk bővebben szólni.

A dohánynövény Szegeden való gyökérveréséről nincsenek biztos adataink. Kétségtelennek látszik, hogy még a XVII. században jelenik meg és nyilvánvalóan a török kertkultúra közvetlen hatására ismeri meg népünk is. Takáts Sándor szerint éppen az ország déli részéből hordták szét és terjesztették a hazában a görög, örmény, szerb kereskedők. Ennek következtében vált a dohány termesztése és élvezete Magyarországon is egyetemessé.

Takáts Sándor úttörő kutatásaiból tudjuk továbbá, hogy Ausztriában 1670-ben a császár a dohánykereskedelmet bérbe adja. Ennek *appaldo*, vagyis bérlet az egykori neve. Hazánkban 1702-ben három bécsi és komáromi német kereskedő veszi bérbe az alsó-magyarországi dohánykereskedelmet. A szerződés (*appaldatio*) három évre szól. Egyidejűleg Lipót király pátense is megjelenik, amely kimondja, hogy a dohányültetés Magyarországon teljesen szabad és állandó legyen. Az árusítás és szállítás azonban csak az *appaldator* néven emlegetett bérlőket illeti. Pipát is csak ők adhatnak el. A pátens nagy visszatetszést keltett az országban. Szegeden még dobosokat sem tudtak a kihirdetéséhez kapni.

Sok huzavona után II. József 1784-ben eltörölte az *appaldo*-rendszert és behozta az állami monopóliumot. Az uralkodó parancsára különben a legkitűnőbb magvakat osztották szét a termelők között, akiknek kezébe természeti útmutatást is adtak.

Forrásaink szerint Szegeden 1719-ben már biztosan termesztettek dohányt, amely 1737 óta különösen föllendült, és *szegedi dohány* néven került

forgalomba. *Vedres* Istvánnak egy 1811-ben írott beadványából tudjuk, hogy a szegedi tájon milyen körülmények között bontakozott ki nagyobb arányokban a dohánytermesztés: „A múlt század közepe táján *Merschi* (=Mercy) generális Szeged várának Comendánsa Reszke nevezetű dúlőföldjén tulajdon embereivel plántáltatta a Dohányt legelőször és nemes bátorsággal elszánta magát ezen alsó világi Plántának meg Magyar hazafítására. Előre ellátván azt, hogy ezen eröss és kábító Palánta, valamint a külső országokban, úgy a magyar hazában is idővel igen szükséges és hasznos légyen, noha még akkor a Dohány nem is igen volt esmérletes, következőképpen nagyon kelendő sem volt. Nem sajnálta tehát sem költségét, sem tulajdon fáradságát, tsak hogy a köznéppel megismertesse azt, hogy a Dohány termesztésének gyümöltse elegendő képpen megfizeti a rajta tett fáradságot. Minekutána látták volna azt, pénzen a munkára fogadott emberei, hogy nem tsak a gabona termesztésből, hanem a dohány művelésből is el lehessen élni; és az akkori üdőben ezért még több pénzt is kaptanak mint a gabonáért; önként, s maguk számára is kezdettek a dohányt természetni; ezek példájukra más emberek is belekaptak a dohány termesztésbe, s onnét, az az a Reszke nevezetű Szegedi földről származtak Tértvárra, Rábéra, Klárafalvára s tovább egész Bánátba; nemkülönbön Bátkába, a Tisza és Maros mellékeire a dohány kertészek. Általvitte ezen dohány termesztést Tolna Vármegyébe volt Hőgyészi uradalomba is a nevezett Generális — és ki nem láttya most már azt, hogy: hány száz ezer ember éljen a dohány termesztésből? hány milliom forintokkal gazdagodott ezáltal a Haza? — Melly kimondhatatlan haszna légyen ebből a Státusnak.”

A XVIII. század második felétől kezdve mintegy száz éven át Szeged a hazai dohánykereskedelemnek is egyik fő fészke. Születésének, kibontakozásának történeti és társadalmi körülményeit nagyjából már ismerjük. Termesztik Alsóvároson, Röszkén, Tápén, továbbá az egykori Erdődy-, később Pallavicini-uradalom dohánykertész-faluiban: Hantházán, Dócbán, Ányáson, Sövényházán és más szomszédos helyeken, így a Károlyi-uradalomhoz tartozó Csanyteleken. Az értékesítés Szegeden a népiesen *abalda* néven emlegetett dohánybevéltóban megy végbe. A közvetítésbe a helybeli szerb, görög, majd zsidó kereskedővilág, így a Sina, Deánovics, Wodianer és Koppéli család is belekapcsolódik. A szállítás leginkább a tiszai bögöshajókon történik, legtöbbször Pest, illetőleg Bécs felé. Tudjuk azonban, hogy 1793-ban 40 hajórakományt vittek a Tiszán, Dunán, Száván, Kulpán Károlyvárosig, majd innen Triesztig. Egy-egy hajó terhe 2500 mázsa volt. Ezen az útvonalon nyilván később is szállítottak. A Wodianer-cég a szegedi dohánnyal a francia földet is meghódította. A leveles dohány mázsája ekkoriban 6–7 forint volt.

A dohánykertészek, csúfolódó, tréfás nevükön *gányók*, *dohánygányók*, ritkán *kukások* nem voltak úrbéres jobbágyok, hanem bérlők, akik különböző időre kötöttek a királyi kamarával, illetőleg urasággal szerződést. Minden bérlőcsalád kapott bizonyos nagyságú, rendszeren 20 hold, *numerus*, *nomerus* néven emlegetett bérletet. Ebből 4 holdat dohánnyal volt köteles beültetni. Tizedet nem kellett adnia. A helyi eltéréseket itt nem elemezzük.

Takács Lajos mutat rá, hogy a XVIII. században főleg az úrbérrendezés nyomán mind általánosabbá válik az allodiális gazdálkodás. Ennek következtében a zsellérré szegényedett parasztság sokszor vesz vándorbotot a kezébe és vállal idénymunkát (aratás, nyomatás). Másfelől azonban kisebb földterü-

leten kialakul a munkaigényes, belterjes műveléssel járó gazdasági növények (dohány, kukorica) termesztése.

Szeged városának a XVIII. század folyamán rohamosan gyarapodó népe is fölismeri az új helyzetet és vagy a céhes képesítéshez nem kötött iparágakban, továbbá a közlekedésben: vízi és szárazföldi fuvarozásban, vagy a földművelés modernebb formáiban, különlegességi kultúrák, főleg kapásnövények kétszerű termesztésében keresi boldogulását. Jellemző, hogy valamennyi Amerikából átplántált modern kultúrnövény (kukorica, paprika, krumpli, dohány). Itt most természetesen csak a dohány érdekel bennünket.

Szintén Takács Lajos fejtegeti, hogy a dohánytermesztés megváltozott gazdasági és társadalmi körülményeivel a dézsmaszedést már nem lehetett összeegyeztetni. A földesurak tehát vagy bért, vagy bizonyos kialakult mennyiségű dohányt kértek, a termesztést pedig teljesen ráhagyták e szerződéses viszonyban álló zsellérekre. Vizsgáljuk meg most e folyamatot a mi tájunkra vonatkoztatva.

Csongrád megye a hódoltság idején elnéptelenedett. Így Sövényháza népe 1660 táján a sanyargatások elől Szegedre húzódik. A pusztán ezután a mieink, azaz a szegediek legeltettek. A felszabadulás után a szegedi kamarai felügyelettség kezelésébe került. A kincstártól bérelte Szeged városa Sövényháza, Dóc, Sörkéd, Fark pusztákat évi 110 forintért (1727). A birtok később — mint már említettük — az Erdődyké, majd egy genuai bankházá, végül a Pallavicinicsaládé lett (1804). Közben 1766—1775 között Szeged városa a dóci pusztát Erdődy Kristóftól 10 ezer forintért zálogba vette. Ennek a zálogbirtoknak a szegedi, illetőleg környékbeli, majd temesközi dohánykertészet kivirágzásában volt páratlan szerepe. Ezt a jelentőségét akkor is megtartotta, amikor Szeged hiába próbálta a pusztát magának megszerezni, és később a fönt említett birtokosok kezébe került.

„Az uradalomban — írja Reizner János — 1791-ben összesen 254 kertész volt, kik a dohánytermelést a maguk javára üzték. Az uraságnak árendát, nevezetesen az idézett évben is 4622 forint 90 krajcárt fizettek, s fizettek volna, ha szokás szerint hátraléokban nem maradnak. A kertészek jobbára szegediek voltak, dohánytermésüket Szegeden, Deanovics Pál nagykereskedőnél értékesítették. Az uradalom a kertészek árendáját leszállította; ellenben a dohánytermésből nyolcadot vagy kilencedet szedett. Ezúton az uradalomnak 1805-ben 5242 font dohánytermése volt. 1836-ban azonban Szegeden Sinának, Monaszterly Illésnek és Wodianer Sámuelnek már 225,914 font dohányt adott el az uradalom. A termelés később még nagyobb arányokat öltött.” Jegyezzük itt meg, hogy a dohánykertészet a múlt század első felében még Szegeden, főleg Alsóvároson, továbbá a Szegedhez tartozó Tápén, illetőleg Szentmihálytelek, Röske, Székhát kertészségekben is folyt. Ebből a gyakorlatból, földrajzi környezetből nőtt nagygyá a század második felében a szegedi paprikakultúra.

Az 1851-ben életbelépett teljes monopólium a Szeged határában és környékén nagyban üzött dohánytermesztésnek véget vetett. A termelési engedélyekért nemigen folyamodtak. A pipás emberek — Reizner János szerint — összetörték vagy eltemették tajtékpipájukat és lemondtak az élvezetről, csakhogy a fináncal ne legyen dolguk. A keserű hangulatot egy Kálmány Lajostól följegyzett apácai nóta goromba őszinteséggel így jellemzi:

Finánc, zsandárt hoztál reánk hája, ja,
 Hogy a magyart ez bosszantsa hája, ja.
 Az adót mög fölemelted
 ... a némöt szentödet! Haja, ja.

Hát annak mög ki az oka hája, ja,
 Hogy a dohány ilyen drága hája, ja.
 Eztet is csak mind të törted,
 ... a némöt szentödet! Haja, ja.

Az anyádnak a ... hája, ja,
 Lögyön a ... trafikja, hája ja,
 Te mög lögyél benne dohány,
 Száradj mög az akasztófán! Haja, ja.

Kálmány Lajos szintén Apácáról közli a *Nyomorúság az életöm kezdetű nótát*, amely keserű panaszaival szinte a bújosó kurucok énekeit idézi föl bennünk. Ez a szöveg Kálmány gyűjteményeiben öt változatban jelenik meg előttünk: Apácáról, Pusztaföldvárról, a temesközi Magyarszentmártonból, Szőregről, tehát négy szegedi gyökérzetű faluból, továbbá magáról Szegedről. Úgy véljük, hogy a nóta élményhatterét a dohánykertész szegedi nép tudatában elsősorban az a nagy gazdasági válság adja meg, amely az 1851. évi dohánymonopóliummal, önkényuralmi zaklatásokkal rászakadt. Maga a nóta Dégh Linda kutatásai szerint az egyébként nem jelentős Losonczy Lászlónak, Arany János nagykőrösi tanártársának költeménye, illetőleg ennek folklorizált változata. Péter László kimutatta, hogy Orosházán Táncsics Mihály képviselőválasztása érdekében kortesnótaként dalolták (1869). Elterjedését nyilván a Viharsarok nemsokára jelentkező agrárszocialista mozgalmi is elősegítették. Mindenesetre a közeli Csanádapácán és Pusztaföldváron éppen taborci mondanivalójával gyorsan gyökeret vert, sőt talán az akkor még szorosabban tartott rokonsági kapcsolatok, látogatások révén vándorolt a Temesközbe, sőt haza Szegedre is.

Tömörkény István írja le közvetlen családi visszaemlékezések alapján, hogy a negyvennyolcas törvények a jobbágyságot felszabadítván, földhöz jutatták. A dohánykertészek azonban szerződéses viszonyban lévén az urasággal, a sebtében kidolgozott, uraknak kedvező törvény alapján örökföldre nem számíthattak. A Pallavicini-uradalom – hogy a követelődzésnek mindenképpen elejét vegye – elhatározta dohánykertész faluinak (Sövényháza, Hantháza, Hatrongyos, Kútörés, Pitricsom) felosztását. A joggal felháborodott nép a gőgös Palásti József jószágkormányzót, a terv értelmi szerzőjét megölte. Az eseményről keletkezett népballadát felsőtanyai öregek máig ismerik. Ehhez járultak még a monopóliumra való áttérés zökkenői is, ami a szegedi paprikakultúra villámgyors föllendülését teszi másfelől lehetővé.

A Temesközben is voltak hasonló esetek. Földesúri önkényből szűntek meg a szegediektől benépesített Lőrincfalva (Térján), továbbá Imretelek, Firigyháza gányófaluk.

A dohánynak a szegedi és Szegedről kirajzott dohánykertész nép számos, részben már elfelejtett fajtáját ismeri.

Helyi, táji különlegességnek, finom fajtának számít a *szögedi dohány*, más néven *szögedi rúzsadohány*, röviden *szögedi rúzs*, és ennek fajtaváltozata a *szögedi vastagrúzs*.

Nyilván még a török idöket idézi az ajándékba való finom *basadohány* (1722), továbbá a szintén kiváló *cselebidohány* (1723). Több régi, inkább már csak nevükben élő dohányfajtaról is tudunk. Ilyen a hajdanában Bébán termelt *amerikadohány*. Ma már ismeretlen a *kertidohány*, továbbá a csak emlékezetben élő *muskotálydohány*. Jóságú, sövényháziaktól emlegetett régebbi fajta a *virginiadohány*. Nyilván politikai divatokból származott a *garibaldidohány* majláthfalvi neve.

Feketébe játszott a régi, kevésbé erős *gubadohány*. Az elnevezés nyilván kubai eredetre utal. A *kapadohány* közismert silányminőségű pipadohány. Szintén pipába való a jázovai *vasdohány*. A bodor levelű, illatos dohányfajta jázovai neve *bodordohány*, másként *szagosdohány*.

Sövényháziak foglalkoznak a *szamosdohány*, *tiszaidohány*, újkigyósiak a *tiszaháti dohány*, újszentivániaiak a *szabócsidohány* termesztésével. E nevek bizonyára ugyanazt a fajtát jelentik.

Dús az Újkigyóson emlegetett *negyvenlevelű dohány* termése. Elterjedt a *penzervári*, más nevein *penszlári*, *penzovári dohány*. Emlegetik Újszentivánon, Újkigyóson, Apácán.

A sövényháziak nyelvén *magyardohány* a szűzdohánynak, *trafikdohány* pedig annak a neve, amelyet az állami dohányjövedék árusít. A gondosan válogatott szép dohánynak *színdohány*, a leghitványának pedig *búrdohány* népiünk ajkán az összefoglaló neve.

A dohánynövény (nicotiana) részei: a *dohánytőke*, másként *dohánytű* 'dohánybokor', a *dohánygyökér*, *dohányszár*, *dohányvirág*, *dohánykacsa*, *dohánylevél*. A dohánylevél alsó, legszebben fejlett levélzetének *anyalevél*, *aljlevél* a neve. A feldolgozásnál majd még egyéb levélnevekkel is találkozunk. A levél főbordája a *dohánycsoma*, Jázován *dohánycsuta*. Ebből ágazik ki a számos ér. A fejlődőben levő dohánynövény kalászának *dohánybúga* a neve. Ebben található a *dohánymag*.

A dohányhoz fűződő szólásokról, hiedelmekről, gazdag mondavilágról majd a dohányszásról szólva emlékezünk meg.

A dohánynövény inkább a népiesen *agyagosföd* néven emlegetett kötött talajt szereti. Érthető tehát, hogy a szegedi gányók éppen a Temesközben, Békesben mutatták meg igazi tudományukat. Nem kíván sok esőt. Elég, ha *két Boldogasszony között* megázik. Féltik a nyári viharoktól. Régi dohánykertészek leginkább Illés próféta segítségében bizakodtak.

A dohányföldet marhatrágyával szántják le, a műtrágyával nehezen bártkoznak meg. Ültetéshez a földet május elején kell fölszántani, illetőleg porhanyítani. Közvetlenül ültetés előtt való elsimítása Jázován a *hanttörő borona* segítségével történik. Ez alacsony, pikirozóra emlékeztető deszkaláda, amelyet földdel raknak tele, lovat fognak eléje, és a megszántott, beültetendő földet simítják el vele. A palántát Szent Antalra (június 13) el kell rakni.

A föld jellemzése után most térjünk át a dohánymagra, palántára. A dohánymag lehet *szaraz* és *csírás*. A csíráztatás már februárban elkezdődik, és mindkettőt ősi hagyomány szerint leginkább hidegágyba vetik Gergely és József napja (március 12–19) között.

A sövénnnyel elkerített *palántás*, *palántáskert* vagy az udvar szomszédságában foglal helyet, vagy ideiglenesen az udvarból rekesztik el. A vetés előtt a dohányágakat kellően meg kell porhanyítani, trágyázni. A magot nem szabad sűrűre vetni, mert nem fejlődik. Ritkára sem, mert akkor *elleveledzik*. A növekvő palántát öntözni, gyomlálni kell. A palánta ellenségei a majláthfalviak megnevezése szerint az *ordas*, *furulyásférög*, *tagadóbogár*, *vörösbogár*, *százlábúbogár*, *olvatagférög*, jázovai összefoglaló néven *dohánykukac*. Közelebbit nem tudunk róluk. A dohánypalántát a deszkiek szerint mindig szidni kell, mert csak így fejlődik kedvezően. Öntözéshez legjobb az *állottvíz*, vagyis ami nem közvetlenül kerül a palántára. Ez természetesen csak langyos időben történhetik. A dohánypalánta olykor *ligetős*, vagyis csak itt-ott kél ki, illetőleg nem fejlődik rendszeresen. Éjszakai fagyok ellen zsuppszalmát, haszurát szoktak ráborítani.

Ültetésre akkor kerül sor, amikor a palántának akkora a szára, mint a cigaretta. Fölszedéskor az alsó levelet letépi, vagyis az újszentivániaiak nyelvén *mögcsupál*ik. A palántát mindig a sűrűjéből szedik. Az ültetés több napig történik.

Kint a földben a *böggő* tréfás néven is emlegetett utaló gereblyével sorokat húznak keresztbe, hosszába. A találkozásnál van a *palántaluk* helye. Van, aki csak hosszában utal, és megfelelő távolságban kapafokkal jelöli meg a lyukat. Most fúróval lefúrnak, a palántát beleteszik, és melléje tömik a földet.

Száraz talajon locsolásra is szükség van. Ez bádoglócsolóval, régebben *locsolótök*, vagy *luklocsoló* néven emlegetett különleges cserépedény segítségével történik. Megjegyezhetjük, hogy az ültetőfúró alakja teljesen egyezik a paprikafúróval.

Az ültetők között van *palántabányó*: rendszerint gyerek vagy idősebb családtag, aki a nála levő palántacsomóból odavet pár szálat az ültetés helyére, hogy a *rakó* munkáját meggyorsítsa.

A *fódozás* az ültetés után 5—6 napra következik: a meg nem fogant, elszáradt, hibás töveket pótolják. Újszentivániaiak szerint erre a célra a *gyuggatott palánta* a legalkalmasabb, vagyis a melegágy ritkításakor a hidegágyba átültetett palánta.

Ültetés után nemsokára következik az első kapálás, amelynek *újjítás* a neve. A dohányt különben a körülmények szerint háromszor meg kell kapálni. A *dohánykapa* alul kissé kihegyesedik. Előfordul a lóval való kapálás is. A dohányültetvények, tőkék közötti köznek, földhátuk *dohányút*, *dohányhártya* az újkígyósi neve.

A dohány virága a *búga*. Ezt kellő időben leszedik. A munka neve *búgázás*, *tetejézés*. A letört és földön hagyott virágból trágya lesz. Vigyázni kell, hogy a szárat, leveleket meg ne sértsék, a virágot ne hullassák a levelekre. Napos időben kell tetejézni, amikor a levelek lankadtak. Van korai és kései tetejézés. A korait akkor végzik, amikor a tő virágzik ugyan, de magot még nem kötött. A késeit meg akkor, amikor már magtokok is vannak. A rendellenesen fejlődött virágra az újszentivániaiak azt mondják, hogy *babosodik*.

A levelek hónaljából kifejlődött hajtásoknak *kaccs* a nevük. Ezeket letörik, vagyis *kaccsaznak*. A munkára többször is sor kerül. Jó földben érdemes belőlük néhányat meghagyni, mert *kaccsdohány*, vagyis hasznos másodrendű termék lehet belőle.

Öreg dóci dohánykertészek szerint a dohány akkor kezd igazán növekedni, amikor az égön már fönn jár a *Fiastyúke*, vagyis júliustól kezdve.

A levelek törésére akkor kerül sor, amikor a dohány már megéri, sárgulni kezd. Ennek *dohányszödés*, *dohánytörés* a neve. Az első szedés az *aljszödés*, mert először az *aljlevelek*, majláthfalvi nevükön *anyalevelek*, utóbb a *középsőlevelek*, majd később a *högylevelek* érnek meg. Ez a munka július végétől Szent Mihályig tart.

A földön hátramaradt 1–2 m magas szárnak *dohánykóró*, Újkígyóson, Já-zován *dohánykóró* a neve. Vagy kemencét fűtenek vele, vagy kerítést készítenek belőle. Esetleg a földön hagyják trágyának. Kivágása rossz kaszából formált *kóróvágó* segítségével történik. Ilyenkor néha kévébe is kötik. Ismételjük: a kemencét jól lehet vele fűteni. Gyorsan melegít, tisztán süt. *Hofmannsegg* német utazó figyelte meg a XVIII. század legvégén itt Szegeden, hogy a marha télidőben a megszedett dohányföldön a kórót felfalja, mert ez belső részét tisztítja.

A letört dohányleveleket is rakásokba gyűjtik össze, majd kosarakba rakják, esetleg csak a kocsiderékba rakott szalmára, majd a pajtába szállítják.

A *dohányszín*, *dohánypajta* legegyszerűbb formájában faoszlopokon nyugvó szalma-, zsupp- vagy nádtető. Mindenfelől járja a szél. Ennek Apácán *lábaspajta*, Újkígyóson *repülőpajta*, *színpajta* neve is hallható. Tartóoszlopainak *potos*, azoknak a vízszintes rudaknak pedig, amelyekre a *kuka* segítségével a dohányköteleket felakasztják, *szérgyia* a neve. Szegényebb helyeken, szép nap-sütéses ősökön megfelel a *naponszáritó*, vagyis az udvarban felállított több, mintegy 120 cm magas oszlop, amelyre a dohányköteleket kihúzzák.

Szaradás közben a dohánynak nem szabad megizzadnia, a leveleket tehát rázogatni kell. Ez a *forgatás*, *dohányforgatás*. A kellőre szikkadt leveleket szín szerint összeválogatják, kisimítják.

Ezután következnek a *fűzés*, *dohányfűzés*, amely a *dohányfűzőtü* segítségével történik. Ez 35–70 cm hosszúságú, egyik végén ékszerűen kialakított vastú. A leveleket lehet *lapjára*, *forgatva* és *ódal*t fűzni. Az elsőnél a levelek lapja egyfelé fekszik, tehát minden levél színe a másiknak fonákjára néz. A forgatva fűzésnél az egyik levél színe a másiknak is színére kerül, a fonákja meg a másik fonákjára. A csanádapácaiak szavával a leveleket *hassal*, illetőleg *girinccel* fordítják össze. Ez a mód a legáltalánosabb. A harmadik esetben a levél szárát oldalról egymás után fűzik föl. Így a legbiztosabb, hogy nem fog elrothadni. A túl sűrűre fűzött dohánylevél könnyen megfeketedhet. Ennek *szívégés* az újszentiváni neve, amely a lapjára fűzésnél következik be. Egyébként azt a levelet szokás így fölfűzni, amelyből majd szivar készül. Mindhárom esetben vigyázni kell azonban, hogy a 2–6 m hosszú dohányszínóron legalább ujnyi távolságban legyenek a levelek egymástól. A zsinórt a pajtában feszítik ki.

A *dohányfűzér* hossza eredetileg és hagyományosan 3 öl, vagyis 507 cm. Pontosan ennyi a paprikafűzéré is. Kenderzsinégének *dohánykötél*, *dohányszínór*, *dohánymadzag* a neve. Készítése valamikor a szegedi kötélverők egyik fő keresete volt. Tudunk Kiss János nyomán arról is, hogy a majláthfalviak *rakásmadzag* néven emlegetett, azaz egy hónalj, *rakás* dohány átkötésére szolgáló madzagát tilószakadékból férfiak szokták eresztetni, esetleg úgy kallantúzták.

Fűzés után a dohányfűzért minél előbb felkötik a pajtában levő *szérgyia*, *szédria* néven emlegetett vízszintes rúdra. Van, aki mindjárt ráköti. Van olyan is, aki fakukat vagy ha jó vastag drót is van kéznél, akkor vaskukat csinál.

A *dohánykuka* 1-alakú, 40–60 cm hosszú, természetes faágból vágott fagamó, amelynek segítségével a felfűzött dohányt száradás végett a pajtában a szergyiára olyképpen akasztják, hogy a fűzér, vagyis a 3 öl hosszú dohányzsinór végeit két kuka végéhez erősítik. Az újkígyósi dohánykertészek szerint legalkalmasabb a kőrisből vagy szilből vágott kuka, de megfelel akácból is. Valamikor, az első világháború előtt erdélyi románok hozták szekereiken, és 1 krajcárért adták darabját, olykor azonban kettőt is adtak érte.

A kukával való aggatásnál a levelek könnyen összecsiszhatnak. Ezért jobb, ha mindjárt a rúdra kötik. Az aggatás Újszentivánon háromféle. Az egyik a *sűrűaggatás*. Itt a kötelek sűrűn kerülnek egymás mellé, és a szomszédos kötelek leveleit is súrolják a dohánylevelek. Ez a sárgulásukat elősegíti. A másik a *száritóaggatás*. Ennek föltétele az, hogy a levelek már kellően megsárguljanak, megbabosodjanak. Ilyenkor a dohánykötelek távolabb kerülnek egymástól, hogy a levegő jól körüljárhassa őket. A harmadik a *záróaggatás*, amikor a köteleket szorosan egymás mellé kötik.

Bő termés esetén előfordul, hogy Újkígyóson a *verés* alkalmazására is sor kerül. Ez a dohánypajta tetőzetének horogfáira a kuka segítségével odaakasztott és ráfűzött dohánylevelekkel telt kötél.

Szintén Újkígyóson használatos a *csikó*: méternyi hosszúságú bot, amelynek két végére mintegy másfél méteres zsinog, a zsinog közepére pedig a kuka van ráerősítve. Ez természetesen a zsinogot kifeszíti. A bárhova felakasztható csikó a dohányszáritásnál kisegítő szergyia gyanánt szolgálhat.

Esetleges utószáritásra a köteleket fűzerekbe kötik, és a padlásra akasztják.

A száritás célja, hogy a dohányból a nedvesség elpárologjon és szép színt kapjon. A korai dohány értékesebb.

Ha a kötelek netalán leszakadnak, újra föl kell őket gondosan aggatni, az összecsiszított leveleket szétgyengíteni, a betegeket pedig eltávolítani.

Kellő száritás után következik a *nagyolás*, *benagyolás*, amikor a leveleket *kisímítják*, *lapogatják* és osztályozzák. Ez asztalon történik, amelynek ilyenkor *símítóasztal* az alkalmi neve. Az így kiválogatott, azaz *benagyolt* leveleket a pajtában szalmára vagy gyékényre tett deszkán egymásra rakják, csumájukkal kifelé. A rakásban a levelek egyenletesebb színt kapniak.

Ezután következik főleg szín, továbbá nagyság és épség szerint a *válogatás*, majd pedig a *csomózás*, teljesebb nevén *becsomózás*, *dohánycsomózás*. Ennél a munkánál arra törekszenek, hogy egyforma színű, nagyságú levelek legyenek egy csomóban: simítottnál 25–35, simítatlannál 15–18 levél. Az ilyen csomót száraz kukoricahajjal kötik át. A csomókat azután a pajtában asztagokba rakják. Sövényházán, Jázován is értékük szerinti sorrendben válogatják csomóba a leveleket. Van *nagyelső*, másként *nagyanya*, azután *kiselső*, másként *kisanya*, majd pedig *nagymásodik*, *kismásodik*, *nagyharmadik*, *kisharmadik* elnevezésű minőség. Újkígyóson a szikkadtság foka és a levél mérete szerint van *nagypiros*, *kispiros*, *nagysárga*, *kissárga*, *nagyzöld*, *kiszöld* csomó. Jázován a legnagyobb, törékennyé érett levélnek *nagyrongyos*, a leghítványának *kihányás* a neve. Az újabban előírt 18–20 levélből álló, 1 levéllel átkötött dohánycsomónak újkígyósi neve *dohánybuba*, *dohánybaba*, röviden *buba*, *baba* a neve. A *bubázott dohány*, *babázott dohány* egyforma leveleket foglal magában.

Fontos Kálmány Lajos nyomán megemlíteni, hogy „Temesközön kivált a múltban, mikor még sokan ültettek dohányt, dohánycsomózáskor nagyon kapós

volt a jó mesemondó. Keresve keresték, mert a dolgozó, de a mesére is hallgató közönséget mulattatta.” Öreges visszaemlékezése szerint Tamásfalván a mesemondás mellett a Szentírás felolvasása is járta.

Kálmány Lajostól tudjuk, hogy Szőregen valamikor nem volt szabad Luca estéjén csomózni, nehogy bekössék a tyúkok fenékét és így majd ne tojjanak.

A becsomózott levelek a pajtában száraz szalmával letakart helyre kerülnek, a *dohányasztag*, Apácán *bánya* néven emlegetett 60–80 cm magas rakásokba. A bemelegedést átrázással akadályozzák meg.

A *bálozás*, *bebálozás* munkájára beváltás előtt kerül sor. A dohányt újra felválogatják, majd négy *bálfa*, a majlárfalviak szerint *bálozókaloda* között összerakják. A bálfákat alul-fölül szalmával, gyékénnyel, haszurával, zsákkal takarják le. Ha a dohány már bálokban áll, akkor *gúzs* összefoglaló néven emlegetett zsinórral, dróttal óvatosan átkötik. Egy bál dohánynak jázovai neve *batu*. A *dilekció*, *delekció* néven emlegetett beváltó hivatalba való szállítás kocsin, vonaton nagy gonddal az állami előírások szerint történik.

A törmelékdohánynak *dohánycsörmő*, *csörmődohány*, röviden *csörmő* a neve. A gányók gondosan összegyűjtik, és ezt is elviszik a beváltóba. Helyette értékes dohányleveleket tartanak vissza maguknak, csempészet céljából.

A csörmődohányt olykor hiványobb dohánylevéllbe is bele szokták göngyölgetni. Ezt az újkigyósiak *dohánytukarcs*, *tukarcs*, a jázovaiak pedig *dohányszárma* néven emlegetik.

A dohány élvezetétől népünk kezdetben idegenkedett. Eleinte nyilván a *törökösség* hírébe keveredett, aki rágyújtott. Akik először rászoktak, azok tehát a közösségi hagyománnyal szembekerültek. A gyakori tűzveszélyek miatt a hatóságok is lehetőség szerint tilalmazták, korlátozni iparkodtak a dohányzást. Egy 1720-ból való tanácsi rendelet megparancsolja: *mivel pediglen a pipások nád között és falak alatt mintegy gondatlanul dohányoznak és az illetően rossz szokásokból tűzbéli veszedelem és városunknak elfelejtethetlen kára féltő hogy következhethetné: azért mindenek, valakik piacon, utcákon, úgy falak mindannyiszor, valamennyiszor dohányozni láttatnak és tapasztaltatnak, hat forintra büntettetnek.*

A dohányhoz fűződő gazdag szegedi mondavilágban valami végtelenség tükröződik. Egyrészt bűnös teteménynek, lázadásnak vallja a dohányzást, másfelől azonban fölismeri a gazdasági hasznosságát is, amikor azzal nyugtatja meg magát, hogy Isten ajándékozta az embereknek.

A majdáni dohánykertész hagyomány szerint az ördög találta ki a pipát, kártyát, puskát meg a kocsrát. A pipát úgy eszelte ki, hogy dohányt ültetett. Azután ráült a dohánybálra, csinált pipát is, és úgy várta az embereket. Aki arra ment, megkínálta dohánnyal.

Verbicai monda szerint az első gyilkosság kocsrában történt. Az ördög ellopta az embernek a pipáját. Akié a pipája elveszett, agyonütötte az embertársát, mert arra gyanakodott. Pedig az ördög rejtette el a pipát.

Alsóvárosi, szőregi, jázovai hagyomány szerint amíg az emberek nem pipáltak, addig bugyborékolnak, vagyis magukkal hordott vizet bögréből nádszállal a szájukban kifűjtak, bugyborékolat eresztettek. Ez a vízözönt, majd pedig a szivárványt jelképezi a monda szerint. A pipa viszont azt jelenti, hogy a világ ezután majd tűz által pusztul el, hiszen az emberek szájukban tüzet hordanak. Ettől fog majd a világ elpusztulni. Bővebb verbicai hagyomány szerint: amikor

az emberek már nem tudnak szégyent, a gyermekek apjuknak, anyjuknak nem engedelmeskednek, hiába mondják nekik, hogy ne pipáljanak, amikor mindenki pipál, akkor pusztul el a világ. Már majd ott vagyunk, mert a gyerekek is pipálnak már. Az újszentivániak is úgy tudják, hogy az ördög szórta szét a dohány magját. Valamikor víz által vészelt el a világ, meg az ember. Az ördög most azt akarja, hogy tűz által pusztuljon el.

Kálmány Lajos szerint a pipa nyilván Noé áldozatát, füsteresztését is jelképezheti népünk hagyományörző tudatában. Utal a füstáldozat, tömjénezés világára, így az indiánok békepipájára is. Jellemzőnek érzett hagyományként idézi a híres temesközi dohánytermelő falu, Szaján legényeinek szokásait: összejövetelük alkalmával már messziről felszólították egymást a pipa és dohányzacskó vetésére. Ilyenkor egyik a másikhoz dobja a sajátját. Nem volt baj, ha a cserével rosszul is jártak, mert a következő alkalommal túladtak rajta. Kálmány Lajos szerint ez a barátság kifejezése volt.

Nyilván ezzel a szokással függ össze valamiképpen a parasztbravúroskodásnak *pipautés* néven emlegetett régi tanyai szokása: poharazás közben makkjánál fogva összekocintani a pipát, hogy amelyik rosszabb anyagból van, az eltörjön.

Egy lőrincfalvi monda szerint Szent Péter egy gaznak elvesztését, megsemmisítését kérte az Uristentől, mert vándorlás közben befogta, azaz beszennyezte a ruháját. Az Uristen azt mondta Péternek: ne bántsuk, mert drága fű ez. Ebből él majd a világ nagy része. Így maradt azután meg a dohány.

A dohányzás legrégebb eszköze a *pipa*, öregek ajkán olykor *pípa*. A belevaló *pipadohány* akkor ízlett igazán, ha nem *trafikdohány*, azaz állami készítmény volt, hanem *szűzdohány*, már említett sövényházi néven *magyardohány*. Ehhez természetesen csak nagy viszontagságok után csempészettel lehetett hozzájutni. A *dohánykufa*, *dohánykupec*, *dérgovác*, tréfás újkígyósi néven *batyus*, *napnyugati bölcs* (miután leginkább éjszaka jár) hallatlan furfanggal, olykor vakmerőséggel gondoskodott akárhányszor a hivatalviselő nagyurak dohányáról is.

Nagyhírű dohánycsempész volt a múlt század utolsó évtizedeiben itt a Városban *Netu Márton*. A szegedi tájszólásban *netu* nemtudomkát jelent. Márton igazi nevét nem ismerjük. Viselt dolgait Tömörkény István örökítette meg. „A házat, amelyben Alsóvároson lakott, vigyázták állandóan, hogy rajtaüthessenek. Föl is dúrtak ott kamrát, pincét, padlást, de sehol a dohánynak nem tudták nyomát találni. Az rejtély maradt, hogy Márton útközben hova és hogyan dugdosta el a kincseket.

Netu herével megrakott kocsival jött át a hídon, fekete pápaszem az orrán, a szűr kifordítva. Ki gondolta volna, hogy a here alatt dohány van. Kukoricaszár között is behozta, pedig Arad megyétől idáig sok falun, városon keresztül kellett haladnia. Hajtott Netu néhány hűtvány bürgét is mint juhász, és a számárháton, a számárnyeregben, amint zsákban a juhász szokta az élelmét vinni, volt a dohány. Az sem volt utolsó, hogy az üres kocsinak az aljára volt kötve a vásári etetőponyva: abban jött be a kincs. Sötét éjszakákon segítettek a vízjáró ladikos emberek is, s a ladikok csendesesen faroltak oda a vízimalmok oldala mellé. Ki gondolt volna arra, hogy a csöndes vízimalmok búzaőrlés helyett dohánnyal foglalkoznak? Ki gondolt volna arra, hogy a hídon átjáró menyecskék miért olyan kövérek, talán húsz szoknya van rajtuk tápai szokás szerint? S ki gondolta volna, hogy aratás után az ide-oda húzgált cséplőgépekben dohány

van? Jó, hogy repülőgépek nem voltak még abban az időben, mert Netu alighanem még a levegőn át is vitte volna a dohányt, hogy a tekintetős urak éhön ne maradjanak valahogy.” Máskor hazatérő radnai búcsúsnak álcázza magát, aki ekhós kocsiját virággal, szentképpel, templomi zászlóval ékesíti föl, felesége pedig jámbor énekeket énekel.

A *pipaszár* célszerű szegényembernek nem került pénzébe. A *meggyfaszár* alkalmas meggyfaágból, a *gyűrűceszár* pedig gyűrűcéből, gyűrűcebokor (solidago) ágából készült. A bojtár „gyűrűceszárból füstöl: maga vágván — írja Tömörkény István — a bokorról, maga sütvén ki a belét dróttal, és maga faragja meg alkalmazatosra.” A *pipaszársütővas* tüzesített egyenes drót volt.

„A pipákban — fejtegeti Tömörkény István — különféle szárak vannak, s a szárak a fogak között ismét különféleképpen állanak. A dacos ember foga között a kurtaszár magasra ágaskodik, a makrapipa kupakja majd kiveri a szemét, de neki így van ez jól. Hosszabb gyűrűceszár egyenesen állván a fogak között, gondolkodó elmére mutat. A meggyfaszár, amelybe nagyobb pipa is dukál, s ennél fogva lóg a fogakból lefelé a készség: képviselője a csendes gondolkodásnak és lassú munkának, mivelhogy nyilvánvaló, hosszúszerű pipa mellett nem lehet valami gyorsan dolgozni. Ellenben, a közönséges meggyfaszártól elüt a hajlott meggyfaszár, amelynek tulajdonosa az újabb dolgokkal nem törődő, s a régi világhoz szító emberek közé tartozik. Hogy a meggyfaszár szépen meggömbüljön és egyúttal hajlós is legyen, öt-hat esztendőn át való szívása kívántatik. Ugyanazon szárnak öt éven át való megőrzése és birtokban tartása. Ha a pipa letörik róla, hát letört: új pipa kerül rá. Ha a csontcsutorát elrágta a gazda (az ember csontja maradandóbb mint az állaté), újat vásárol, de a szár megmarad. Nemcsak a pipát, hanem a szárat is ki lehet szívni. E szorgos munkában évek múltán a szár meghajlik és illatos lesz.

— Szagolja kend, sógor.

A sógor az orrával végigmegy a száron, és az illatát magába szívja:

— Akárcsak mikor a szentösi meggy virágozik . . .”

A pipaszár csontszopókájának *csutora*, *pipacsutora* a neve. Az otthon készített szár végéről egyszerűen csak lehúzzák a kerget, érdességét elsímítják és már jónak is találják.

A pipa megtömése, eligazítása ujjal történik. Szükség szerint való fellazítására a pipaszurkáló szolgál: fogóval ellátott, erős rézdrót. Régebben képesek készítették. A régi *puskások*, *pákászok* pipaszurkáláshoz valamikor gém- és gólyaorrokot is árultak a piacon.

A rágyújtás valamikor a *késség* segítségével történt. Erről az első világháború idején, amikor sok kihaltak hitt hagyomány újjászületett, Tömörkény István ezeket írta: „Mert hiába beszéli az újság, hogy nem lesz drágább a masina. Rossz a feje, ha meg a feje nem rossz, akkor rossz a skatulya oldala, amin húzgálni kell.

Alighanem visszatér hát régi jogaiba, legalább odakint az acél, a kova, meg a tapló. Ugyan egészen sohasem esett ki az egykori jussából. A pásztorélet konzervatív természetű, s benne a régi dolgokhoz leginkább ragaszkodó a gulyás. A régi csiholó acélnak az ősi formája, amibe az ujjakat bele lehetett illeszteni, hogy majdnem olyan forma volt, mint valami boxer, az ugyan már nincsen sehol. Elhagyott puszták sírmezőin lehet csak néha lovukkal, fegyverükkel eltemetett ősmagyarok sírjában találni. Fölváltotta a kácsaorrú acél, azután a

mágnespátkóacél, végül pedig ügyes késes emberek a zsebben bicskára alkalmazták.

S a hozzá való kova? Valamikor árulták a boltokban, de ez már régen volt. Mily szerencse, hogy ősök vannak eltemetve a dombok alatt, kint a pusztaságokon, amelyek valaha lakott helyek voltak, akkor, amikor a mostani lakott helyek mocsaraiban a hód tanyázott. Ott csak meg kell nyomni egy kicsit, akár a juhászbottal is a homokot, s a régi kovák egykori emberek hagyatékából átmennek a mostani emberek használatába: no kései utódok, csináljatok vele tüzet.

Ami pedig a taplót illeti, azt sem hordozzák már a tótok, s a kereskedések sem árulják. No nem baj. A kereskedések úgysem árultak mindig valami jó taplót. Nálunk öregek között, még mindig szóbeszéd tárgya a Manódlí görög esete, akinek a boltja fölött leégett a padlás. Elégett benne minden, csak éppen a néhány zsák tapló nem fogott tüzet.

Terem azonban ürömfű a mezőkön. Másfelé abszintot főznek belőle, s meg is bolondulnak tőle. Nálunk a pásztorember megszedi a virágját, s abból készít tűzcsináló eszközt. Ennek a neve az ürömtapló. Zacszkóban tartják száraz helyen, s jól megbecsülik.

Ez azonban már szintén csak a régi dolgokhoz tartozik. Csiholás... Lassú dolog az a csiholás, azután a szükség mindenfelére megtanítja az embert. A külső ember meglátta a gyereknél, hogy miként mulatozik játékból a cérnára fűzött gombbal. A cérnát húzgálja ki-be, mint a borbély a harmonikát, s forog a cérnán a gomb esze nélkül, mint a bolond.

Hát ide a csontgomb helyett csak acélkarikát kellett tenni madzagra. Azután mikor forog, akkor hozzáértetik (a kovát méltóztatik gondolni, azonban nem, hanem csak) a smirglipapirost — attól gyullad meg az ürömtapló.

Azt mondja Lapátos Ferenc:

— Háború van, ésszel köll élni. A mi eszünkön járjon túl a gyufamasinás gyár?

Nem. Ezt nem lehet kívánni. De azért mégis furcsa, mikor a búsuló juhász harmonikázik a cérnás gombbal, a másik búsuló célszerű pásztor meg tartja a forgómasina alá a smirglipapirost."

Jegyezzük még meg, hogy ismeretes volt a *páklyatapló*, vagyis a gyékény virágából készített tapló is. Ezt úgy készítették, hogy a kukoricacsutka hamuját leforrázták. Ennek a levében főzték ki az apróra tépett páklyát, utána pedig kiszáritották. Így vattaszerű anyaghoz, a páklyataplóhoz jutottak, amely csiholásra kitűnően alkalmas volt. Hajdanában a pákászok, majd pedig a tápaiak árulták a piacon. Kovács János szerint az *aranygyopár* (*Gnaphalium arenarium*) levelét tapló gyanánt használta a tanyai nép. Ez volt a *gyopártapló*, amely Dugonics Andrásnál is előfordul. *Jó ám mind acélod, mind kovád. Nem csoda, hogy a taplóba hamar ütöttél. Jól meg-üszögöléd gyopárod.* Máshol: *Elő-vötte a Fő-pap Üres ugyan, de csonkacsúcsra vágott öblös tükörét, melynek soron levő tűzellőire Gyopar-taplóját egyengetvén, hamar föl-gyújtotta azokat a száraz vesszőket. A bükkfatapló emlékezetét Tömörkény István őrizte meg: felvidéki tótok árulták.*

Kérges tenyerű öregek olykor ujjukkal vettek ki kisebb parazsat a tűzből és ezt helyezték megfömmött pipájuk tetejére. Polgárok ismerték a fidibuszt is.

A gyufa, öreges nevén *masina*, kezdetben kénes volt. Innen a *kényösmasina* név. Lassan kapott lángra. Sokszor a feszes nadrágszáron végighúzva is meg-

gyulladt. Pénzt kellett érte adni, tehát férfinépünk nagyon takarékosan bánt vele. Szél ellenében is rá lehetett gyújtani, csak érteni kellett a módját.

„A mi öreg Pálffy polgármesterünk — meséli Tömörkény István — halad egykor kifelé a pusztákba a Város mezején legelő gulyákat vizitálni. A kocsin megtömi a pipát. Kotorász gyufa után, de nincsen, elhagyta valahol. Odainti hát a kocsi mellé a surbankó gulyásbojtárt:

— No, öcsém adj egy szál gyufát ebbe a pipába.

— Jószívvel — mondja a kurta bocskoros legény, s előhalássza a tarisznából a féltett kincset, a kupakra járó rézmasinatartót. Fölpattantja körömvéggel a tetejét, azután belenéz, hogy melyiket vegye ki a masinák közül. Kincs volt a masina akkor, újdivatú, új jószág. A felsőrészi tótok, akik kétkerekű taligán ketten tolták le a disznókupeceknek, s egyéb vásári járókelőknek való, karra akasztható kampós botokat, amiknek darabját 4 krajcárért mérték, négy-öt szál gyufamasinájukat gyoicsba takarva őrizték. Ha estig tolták a kunlászlószeke-rét, akkor pihenőkor mertek csak kitakargatni a gyoicsból egy szál masinát, hogy majd a kettőjük részére szolgáló pipába betűzelnék vele. Egyszerűbb életek voltak és kincs volt a masina.

A bojtár is hát lassan szemelgeti a tokban a masinát, hogy melyiket vegye ki. Mert volt abban is olyan vékonyabb, gyöngefejú, hogy kettő tellett belőle egynek, meg azután voltak alkalmasabb kövérek is. A városi úr használatára ilyen vastagabb koponyájú masinát szemelt ki, s gonddal előhúzván, becukta a masinatartó tetejét, és alját fordította fölfelé. Mert ezen kell végighúzni a masinát, hogy lángra kapjon.

A bojtár a masinát és a masinatartót tisztelettel közelíti a kocsi-ban ülő városi pipájához, és összeméri szél lévén a köztük való távolságokat. Azután azt mondja:

— Hát én ebbe a pipába nem adok masinát.

— Már miért fiam? — kérdezi a városi úr.

Azt mondja a gyerek megbotránkozva:

— Hát hogy lehet úgy mögtömni szél idején a pipát, hogy még csak fészket se csinál benne?

Mert az úgy van külső észjárás szerint, szél idején, hogyha nincsen a dohányba fészek csinálva, akkor értelme sincsen az egésznek.”

A pipához néhány szólás is kapcsolódik. Ami nagyon keveset ér, az *nem ér egy pipa dohányt*. Akinek jól van a sora, *könnyen pipál*. A haszontalan fickó, jómadár más neve: *jó pipa*. Ami nem igaz: *mesebeszéd, pipafüst*. Találós kérdés: *télön, nyáron fűlik, mégse melegszünk mellette*. Játékos szóhabarlat, amelybe beletörik az ember nyelve: *pipakupak, papkalap*.

A pipálás mellett való beszélgetésnek *pipaszó*, a kubikosok, aratók munka közben való rövid pihenőjének *pipahuja* a neve. Ez addig tart, amíg egy pipa dohányt el nem szívnak.

A pipa olykor az egészséget is szolgálta. Égő pipára beléndekmagot raktak, hogy belelegzett füstje szüntesse meg a fogfájást. Csak ilyenkor került rendes fehérnép szájába a pipa. Tömörkény István említi, hogy pap nélküli tanyai temetésen valamikor egy idősebb férfirokon égő pipájára szentelt tömjént helyezett, és a füstjét rápipálta a koporsóra.

Szóljunk arról is, hogy inségben, háborús időkben dohány helyett az embernép krumplibokor szárított és összetört levelét, szárított konkolyt szokott pipálni.

Most pedig nézzük magát a pipálást. A beleváló szüzdohány rendszeren levelesdohány volt, amelynek titokban végzett vágása a pipás embernek különös örömet, ünnepi passziót jelentett. Csaplár Benedek az egyszerű fölvágásra összegyűrt dohánylevélnek *tűret* nevét is hallotta. A dohányvágás szertartása zárt ajtók mögött ment végbe. A *dohányvágó* keményfadeszkából készített, gillotinszerű vágószerszeggel ellátott lap volt. Tömörkény István tanyai *késfa* nevét is hallotta. Egyszerű fajtája a *dohányvágókés* néven emlegetett, nyélbe erősített elhasznált kaszavas.

Módosabb házaknál volt *dohányszita* is. Ez egymásra illeszthető kettős szita, amelynek felső, sodronyszövetű részében tartották a dohányt. Ennek pora, a tubák az alsó, hólyaggal ellátott részbe hullott alá. Az oldalát sokszor színezték és rézfejú szöggel is kiverték.

A dohánytartó faedénynek temesközi neve *kuti*, *dohányoskuti*. Ismeretes, hogy a *kuti* török jövevényszó a szegedi népnyelvben. Egyébként födeles cserépedényt is használtak erre a célra. Ezekből került azután napi fogyasztásra a zsebben hordott zacskóba.

A *dohányzacskó* harisnyaszárból, disznóhólyagból, ürgebőrből, kostökből készült. Abból, ami éppen elérhető. A kostöket a szücs valamikor szépen ki is sallangozta, hímezte. Ez már egyébként régen elmúlt.

Maga a pipa is már inkább a múlté. Siető korunkban egyszerű emberek sem érnek rá nyugodtan, mintegy szemlélődve pipálni.

Anyaga szerint van *cseréppipa* és *tajtékpipa*. Az agyagból égetett cseréppipának volt *selmeci* és *debreceni* fajtája. A régi szegedi példabeszéd szerint *Döbröcönbe pipáért, Szögedébe dohányért*. Akadt azonban számos, *pipás* néven is emlegetett szegedi fazekas, aki kitűnő cseréppipát készített. A megfelelő agyagnak *pipaagyag* volt a szakmai neve. Erről már közelebbit nem sikerült megtudnunk.

Tajtékkőből készült az ünneplő, polgáros, jógazdás *tajtékpipa*, amelyet annál értékesebbnek tartottak, minél barnábbra érett. Ez rendszeres hosszú, türelmes szívással következett be. A kő egyik fajtájának *tűkörtajték* volt a neve. Olcsó tajtékszerű anyagból készült régebben a *paszúrpipa*. Ha a tajtékpipa megrepedt, kettétört, akkor a *pipacínöző* hozta rendbe. „Makkban kettészakadt tajtékpipának — írja a szemtanú Tömörkény István — a reparáló orvosa volt a pipacínöző. Mestersége tudománnyal járt, mert a kettészakadt alkalmas pipákat egyberagasztani tetszetősen kellett. — El lehet mondani, hogy az olvasztott cín szép tulipánformákban, meg eperfalevél alakjában futott szét a tajték faragott oldalain. A cínzés ilyképp némely hozzáértők kezében oda-fajult, hogy érdemes volt előbb makkban kettétörni az új pipát, csakhogy azután a kezük nyoma rajtuk lehessen és a cínbe öntések oly szép, szironyosra cifrázott ágban kanyarodjanak a pipa körül, mint amilyen szép csókalábakat és egyéb virágokat tud vetni a rendben leterített karikásosstor. Azonban Kotohány György óta nem érti ezt sem senki.” A pipacínözés nyilván a hajdan virágzó *önöző* mesterségnek volt egyik ága.

Idegen eredetű a *csibuk*, másként *csibak*, tanyai néven *csibakpipa*. Itt is volt *cserépcsbuk*, *tajtékcsbuk*. Csbukolni azonban inkább polgáremberek szoktak.

A pipának számos megnevezett része van. Annak a résznek, alsó görbületnek, amelybe a szárat beledugják, *pipanyak*, föllálló részének *pipamaké*, fémből készült födelének *pipakupak*, röviden *kupak* a neve. Tömörkény írja,

hogy „tévedés volna azt hinni, hogy minden pipára tettek kupakot. Jaj, jaj, dehogy. Ilyent valahogy el ne képzeljünk kedveseim, mert kinevet bennünket ez az egy-két még itthon maradt öreg. Nem, nem bizony. Legényféle nép maradhatott bizvást kupakatlan pipával is. A kupak az embernek jár, s amikor a legény házasulóban volt, akkor vitték a pipáját a tiszteletreméltó Kotogány Györgyhöz, hogy véssen rá kupakot, egyenesszárú, kemény magyarosállású ezüstsből, mert a hajlított-puha meggyfaszárát abban az időben leginkább a juhászok szerették csak — mivel hogy az áporodott juhtúró ellenében rájuk is fért némi illatosítás — de a hajlított szárhoz nem viseltek magyaros kalpagkupakot, mert ez nem illett volna, és a tisztességet bizonyos dolgokban be kell tartani. Nem is teheték ennél fogva, hogy hajlított szárhoz magyar kupakot viseljenek, mert a törvény törvény.”

A hagyományosnak számító, de múltban levő pipálás mellett a szivarozás csak az utolsó jó száz év alatt, a cigarettázás pedig szinte napjainkban jutott el férfinépünkhöz, hogy a pipát szinte teljesen kiszorítsa.

A *szivar* még a századfordulón is a mód jele volt, amelyet a parasztvilágban csak legények, katonák engedtek meg maguknak. Meglett emberek csak ünnepen gyűjtottak rá. Öregek emlékeznek a *gubaszivar* (cuba), más, Tömörkény Istvántól följegyzett nevén *vekölleszivar* (Wekerle Sándor politikus után), az olcsó *rövidszivar*, a silány *finánclábszár*, félnépi nevén *suszterhavanna*, az erős *verzéna* (virginia), továbbá a *portarigó* (portorico) elnevezésekre. A szivarozás is már majdnem a múlté.

A szivar elszívott vége volt a *szivarcsutka*, amelyet takarékos emberek hétköznap szétbontottak és elpipáltak. A szivarvég olykor fájós fogra került. A *szivarhamu* fogtisztításra szolgált, de Tömörkény István szerint friss sebre is rádörzsölték.

A *cigaretta*, *cigërëta*, *cigeretli* néven emlegetett cigaretta férfinépünk körében egyetemesnek mondható. A pipa és szivar csak idösek szájában látható. A cigaretta a századforduló óta terjedt el, leginkább a katonáskodás révén.

Említsük még, hogy az összefoglaló *dohányzás* szó népünk ajkán egészen friss jövevény. Öregek *pipálnak*, *szivaroznak*, *cigarettáznak*, legföljebb *füstölnek*.

A *tubák* élvezete nem jutott el népünkhöz, de a *dohánypor* moly ellen használatos: a téli ruhát szórják be vele. A tubákoló német polgárnak *büdös-banka* volt Lakatos Károly följegyzése szerint a neve.

A *bagó*, vagyis az elszívott pipadohánynak, *pipaszutyak*, *pipamocskok* néven is emlegetett nedves maradéka a pipa alján, továbbá az elhajított szivar- és cigarettavég csavargók, szegényemberek élvezeti szere: utcán gondosan összedik és nyomban a szájukba teszik. Olykor cigarettát is csavarnak belőle.

A pipamocskot sömörre is kenik, hogy elmúlják.

Népünk idősebbjei a nők dohányzását illetlen dolognak tartják.

FÖBB IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR: Szegedi szótár. I—II. Budapest 1957.

BÁLINT SÁNDOR: A szegedi paprika. Budapest 1962.

BÁLINT SÁNDOR: A békési magyarság szegedi csoportjai. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1961—1962. Orosháza 1963.

KÁLMÁNY LAJOS: Koszorúk az Alföld vadvirágajából. II. Arad 1878.

KISS JÁNOS: A dohánykertészet műszavai (Majláthfalva). Magyar Nyelvőr 1879.

- PÉTER LÁSZLÓ: A kiegyezés korabeli parasztsors tükröződése egy új típusú népballadában. Irodalomtörténet 1950.
- REIZNER JÁNOS: Szeged és Délmagyarország. Szeged 1894.
- REIZNER JÁNOS: A Mindszent—algói uradalom történetéből. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1895.
- TAKÁCS LAJOS: A dohánytermesztés kibontakozása a jobbágykor végén a nyomásos gazdálkodású területeken. Ethnographia 1959.
- TAKÁTS SÁNDOR: A dohány elterjedése és az első dohánymonopólium hazánkban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1898.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Munkák és napok a Tisza partján. Budapest 1963.
- VECSERNYÉS JÁNOS: Az újszentiváni dohánytermesztés. Kéziratos szakdolgozat 1953.
- A Dugonics András és Tömörkény István műveiből vett idézetek pontos lelőhelyéről a Szegedi Szótár megfelelő címszavai igazítanak el.

DER TABAKBAU DER GEGEND VON SZEGED

von

S. BÁLINT

Der Artikel behandelt die Vergangenheit, die Arbeitstechnik und die folkloristischen Eigentümlichkeiten des Tabakbaus der Gegend von Szeged sowie die Glaubenswelt des Rauchens.